

EL PROJECTE ESPANYOL DE LA BURGESIA CATALANA FINS A 1843

JOSEP FONTANA
Universitat Pompeu Fabra

Article lliurat el 29 de març de 2014. Acceptat el 18 de maig de 2014

RESUM

Aquest text vol seguir la trajectòria política de la burgesia catalana des de la derrota de 1714, analitzant el desenvolupament del seu projecte de participació en un projecte nacionalitzador espanyol, fins a la crisi que va marcar la revolució centralista de 1843.

PARAULES CLAU

Burgesia catalana, 1714, nacionalisme espanyol, revolució centralista, 1843.

The Catalan bourgeoisie's Spanish Project until 1843

ABSTRACT

This paper wants to review the political career of the Catalan bourgeoisie from the defeat of 1714, and to analyse the development of its proposed participation in a project of Spanish nationalization to the crisis that marked the *revolució centralista* of 1843.

KEYWORDS

Catalan bourgeoisie, 1714, Spanish nationalism, *revolució centralista*, 1843.

Què va passar a Catalunya, en el terreny de la política, després de 1714? Com es va desenvolupar la vida del país, sotmès a un règim d'ocupació militar? Les institucions representatives, Corts i Generalitat, van ser anul·lades. Respecte del Consell de Cent, la decisió reial deia que, «habiendo cesado por la entrada de las armas del Rey Nuestro Señor (que Dios guarde) en esa Ciudad y plaza la representación de la Ciudad», s'ordenava als consellers «que arrimasen todos las insignias, cesasen totalmente así como sus subalternos en el ejercicio de sus cargos, empleos y oficios y asimismo entregasen las llaves, libros y todo lo demás concerniente a dicha Casa de la Ciudad y sus dependencias a los señores Administradores».¹

Però no tot es va limitar a aquesta intervenció inicial a Barcelona, sinó que els ajuntaments del país, que tan importants havien estat en el passat com a elements d'articulació de la societat catalana, van ser neutralitzats, víctimes, per una banda, del desmantellament de la vella estructura en passar a ser elegits els seus membres per l'Audiència, i per altra, de la corrupció introduïda per la venda dels càrrecs, que seria una norma del règim borbònic en tots els nivells de la seva organització. La iniciativa va passar aleshores a la societat civil, potenciant l'activitat dels gremis, les confraries i els col·legis que agrupaven horitzontalment els ciutadans. Els gremis en concret, que, segons ens diu Torras i Ribé, van ser durant tot el segle XVIII «l'única institució catalana que va conservar molts dels trets característics de l'antic ordenament institucional»,² es van convertir en «la representació natural» dels ciutadans marginats i postergats pel nou règim i van protagonitzar la lluita contra uns ajuntaments corruptes, en actuacions que de vegades vorejaven la revolta.

A això es va afegir el paper de noves institucions destinades a ocupar espais més amplis que els que abraçaven els gremis, nascudes de l'impuls de la burgesia, a la recerca d'òrgans de representació, com la Junta de Comerç, creada el 1758, o l'Acadèmia de Ciències, de 1764. Malgrat els impediments posats per les autoritats, les classes dirigents catalanes es van esforçar a assumir una representació col·lectiva de la societat com a base per negociar amb el govern.

D'aquesta activitat naixeria, per exemple, la representació que «los diputados de las ciudades de Zaragoza, Valencia, Barcelona y Palma» havien preparat

1. Ferran SOLDEVILA (1963), *Història de Catalunya*, Barcelona, Alpha, p. 1167.

2. Josep M. TORRAS I RIBÉ (1983), *Els municipis catalans de l'Antic Règim 1453-1808 (Procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants)*, Barcelona, Curial, p. 319.

per a les Corts espanyoles convocades el 1760, que Enric Moreu Rey va publicar amb el títol d'*El Memorial de greuges del 1760*,³ un document de clara inspiració catalana que no va tenir cap transcendència política, però que expressava una crítica als obstacles que el centralisme oposava a la vida i l'activitat de les ciutats, amb una evocació de les velles formes de govern representatiu i la demanda que «los empleos eclesiásticos y seculares de los reynos de la Corona de Aragón se den a sus naturales».⁴ A aquest primer manifest s'afegiria el *Proyecto del abogado general del público*⁵ de Francesc Romà i Rosell, presentat el 1768, al qual va oposar-se durament l'Audiència de Catalunya, que temia veure envaïda la seva autoritat absoluta i incontrolada. Ernest Lluch va cridar l'atenció sobre la figura de Romà i Rosell, «el primer de tots»,⁶ segons el qualificava, i sobre la seva obra cabdal, *Las señales de la felicidad de España*,⁷ presentant-lo com un representant de la «ciència del govern»⁸ en la línia del cameralisme prussià, que veia compatible l'absolutisme del govern central amb una participació local, a la manera que es donava a l'Imperi d'Àustria entre hongaresos i austríacs.

El protagonisme d'aquesta línia reformista l'assumiria precisament la Junta de Comerç. Sorgida d'una iniciativa local, a inspiració dels comerciants mateixos, la seva aprovació definitiva per Carles III, rebutjant les opinions en contra de l'Audiència de Catalunya i del Consell de Castella, que ho veien com un acte contrari a l'esperit mateix de la Nova Planta, podria haver-se degut, segons Mamés Cisneros, al fet que el rei havia rebut notícies confidencials del malestar que provocaven a Catalunya els abusos de la hisenda reial, amb la recomanació que el rei autoritzés la creació a Catalunya d'una junta «con pretexto de establecimiento de comercio, con que tuviese la facultad de representar al rey todos

3. Enric MOREU REY (1968), *El «Memorial de Greuges» del 1760*, Barcelona, Aportació Catalana.

4. GENERALITAT DE CATALUNYA (1990), *Memorial de Greuges de 1760. Projecte de Constitució de l'Estat Català de 1883. Memorial de Greuges de 1885. Missatge a la Reina Regent de 1888. Bases de Manresa de 1892*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, p. [16].

5. Vegeu: Ernest LLUCH (1970), «La Catalunya del segle XVIII i la lluita contra l'absolutisme centralista. El "Proyecto del Abogado general del público" de Francesc Romà i Rossell», *Recerques*, núm. 1, p. 33-50.

6. Ernest LLUCH (1996), *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, p. 180.

7. Francesc ROMÀ I ROSSELL (1768), *Las señales de la felicidad de España y medios de hacerlas eficaces*, Madrid, Imprenta de D. Antonio Muñoz del Valle.

8. LLUCH (1996), p. 197.

los abusos que hay y que impiden el comercio».⁹ La Junta, que mantindria unes relacions tenses i difícils amb les autoritats borbòniques a Catalunya, assumiria la funció de redefinir el model econòmic català amb dos grans manifestos que integraven el que Ernest Lluch va definir com un «projecte il·lustrat per a Catalunya».¹⁰

El primer en el temps han estat les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* d'Antoni de Capmany,¹¹ l'obra més important de la historiografia catalana de tots els temps, una investigació innovadora, avançada als corrents de l'Europa del seu temps, que va restar ignorada perquè no se'n va fer cabal en una Espanya que no estava preparada per entendre-la, però molt superior als productes intel·lectuals més coneguts de la Il·lustració espanyola, com els de Campomanes o Jovellanos. Capmany proposava una interpretació de la nostra història en termes nous que fonamentaven el desenvolupament de Catalunya en la interacció de la marina, el comerç i la indústria, apartant-se del model tradicional de base agrària, dominant a Castella.

El segon seria el *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del principado de Cataluña*,¹² de 1780, obra col·lectiva patrocinada per la Junta de Comerç, on Jaume Caresmar sembla haver tingut un paper fonamental. Ernest Lluch, que va ser el primer a publicar-ne el text complet, la qualificava de «la visió de l'economia catalana més completa fins ara coneguda». La tercera peça, i Lluch recollia en això idees sobre els orígens remots de la Renaixença que procedeixen de Jordi Rubió i Balaguer, haurien estat les *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes*¹³ de Torres Amat, que es van començar a escriure en el segle XVIII, però que no es publicarien fins al 1836.

9. Mamés CISNEROS SALA (2007), «La Junta de Comerç i la seva relació amb les institucions de la Cort a la segona meitat del segle XVIII», a *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna*, Barcelona, Base, p. 264.

10. LLUCH (1996), p. 207 i s.

11. Vegeu Antoni de CAPMANY DE MONTPALAU I SURÍS (1779-1792), *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona / publicadas a expensas de la Real Junta y Consulado de Comercio de la misma Ciudad*, Madrid, Imprenta de D. Antonio de Sancha, i també la reedició facsímil: Antoni de CAPMANY DE MONTPALAU I SURÍS (2001), *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Alta Fulla.

12. Vegeu Ernest LLUCH (cur.) (1997), *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña, 1780*, Barcelona, Alta Fulla i Diputació de Barcelona.

13. Vegeu Félix TORRES AMAT (1836), *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes: y dar alguna idea de la Antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelo-

És important prendre consciència de la importància d'aquest «projecte il·lustrat» en la mesura en què estarà en la base del de la burgesia catalana de la primera meitat del segle XIX. Jo rectificaria, però, la qualificació que li donava Ernest Lluch i proposaria anomenar-lo «un projecte il·lustrat català per a Espanya» o, si ho voleu, «per a la fundació d'Espanya». La voluntat de contribuir a la construcció d'una nació espanyola havia estat plantejada explícitament per Romà i Rosell, que hi enclouïa també la conveniència de renunciar a la llengua pròpia per tal d'afavorir la unitat del nou ens nacional.

El que passa és que la preocupació de l'absolutisme no va ser mai la de construir una nació, un concepte totalment antagònic a la naturalesa mateixa del règim absolut, que ho considerava subversiu i revolucionari. El que pretenia era, simplement, unificar el conjunt dels territoris al nivell dels limitats drets polítics que havia conservat Castella. De manera que aquesta proposta «nacionalitzadora» de la burgesia catalana de la segona meitat del segle XVIII no va tenir ara cap resposta per part del despotisme borbònic ni cap ressò intel·lectual a Espanya, com ho demostra el silenci fet entorn de la gran obra històrica de Capmany, que només seria valorat i recordat fora de Catalunya com a filòleg especialitzat en la llengua castellana. I és que els il·lustrats castellans no estaven en condicions d'entendre la seva obra històrica i no compartien pas el projecte polític en què es fonamentava.

Capmany, que pertanyia a una família austriacista que havia hagut d'emigrar després de la Guerra de Successió i que defensava la bondat del vell projecte polític català, va creure que les Corts de Cadis oferien la possibilitat de recuperar aquell model i estendre'l al conjunt de l'Estat, com es pot veure en els seus escrits per a la comissió que preparava el text constitucional, on insistia en la importància del sistema català, en què «había estamentos y todos tenían su parte en el gobierno público, de cuyo concierto resultaba la unidad».¹⁴ Com Romà, estava disposat a pagar el preu de crear una nació espanyola amb la renúncia a la identitat catalana. És la idea que expressava amb la imatge d'una nació de nacions o, millor, d'una gran nació integrada per un conjunt de petites nacions.

na, Imprenta de J. Verdaguer, i també la reedició facsímil: Félix TORRES AMAT (1973), *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, Curial.

14. EVA SERRA i JOSEP FONTANA (2008), *Estudio introductorio a la edición del libro de Don Antonio de Capmany. Práctica y estilo de celebrar Cortes en el reino de Aragón, principado de Cataluña y reino de Valencia y una noticia de las de Castilla y Navarra*, Barcelona, Base, p. 58.

Fracassada l'experiència de Cadis, la burgesia catalana seguiria donant suport a aquest projecte liberal/nacional/espanyol. Perdudes les colònies americanes, s'aspirava a compensar-ho afavorint la creació d'un mercat espanyol on agricultura i indústria, protegides conjuntament, es beneficiessin de l'intercanvi dels seus productes. El 1822, una representació dels industrials a la Diputació Provincial de Barcelona ho plantejava clarament:

Cataluña no puede contar por ahora con el consumo de América, sino para un corto número de sus manufacturas y, por lo mismo, los restos de su industria hubieran perecido, si la Península misma no les hubiera proporcionado salida [...]. ¿No es razón que comamos los granos de nuestros hermanos, para que ellos nos retribuyan con el consumo de nuestros frutos y el de nuestra industria?¹⁵

Però, si bé era possible entendre's respecte del mercat, la idea del que era formar una nació que tenien els liberals catalans i els castellans no era la mateixa. Ho podem veure en personatges com el general Evaristo San Miguel, heroi del liberalisme espanyol, quan parla de les dificultats que s'han produït amb Catalunya «desde su incorporación a la Corona de Castilla», o en la reacció d'un Mesonero Romanos, que s'entusiasmava davant de la visió del treball col·lectiu a Catalunya, però renegava del «maldito idioma» i el «provincianismo». Només Torrijos, el malaurat cabdill liberal, afusellat a la platja de Màlaga el 1831, sembla haver entès la situació en analitzar el sentit de la lluita dels catalans pel liberalisme amb aquestes paraules:

Como país a un tiempo libre, agricultor e industrioso, estaba ahora cifrado en apoyar y defender un sistema representativo, que garantiéndole el recobro de sus primitivos derechos y fueros, le aseguraba un impulso protector, y una fuerza de acción al espíritu de actividad y trabajo de aquellos habitantes; que debía acrecentar poderosamente su bienestar y su riqueza.

Però aquesta seria una veu aïllada enmig de la incomprensió general dominant.

15. SOCIEDAD ECONÓMICA DE AMIGOS DEL PAÍS (1822). *Informe que da la Sociedad Económica de Amigos del País a la Diputación Provincial acerca de los perjuicios que se seguirían a todo el reino de quitarse el sistema prohibitivo*, Barcelona, Imprenta del Gobierno Político Superior.

Aquest suport al projecte liberal, que afavoriria una bona relació de la gran burgesia amb les forces populars en els anys de la lluita contra l'absolutisme, s'estroncà el 1843. Els nostres burgesos havien estat d'acord a col·laborar amb la revolució iniciada per Riego el 1820 (els fabricants mateixos van enviar els seus treballadors a manifestar-se a favor del restabliment de la Constitució), i havien vist amb bons ulls els esforços per desenvolupar un règim constitucional després de 1833.

El 1841, encara, donaven suport al projecte per enderrocar les muralles de Barcelona, que havia de començar per les de la Ciutadella, d'acord amb un pla anunciat per l'Ajuntament de Barcelona el desembre de 1840, en un crida en què deia:

Cataluña es la porción de territorio en que, ya sea por la índole de sus habitantes o por la poca feracidad de su suelo, están en continua acción los establecimientos manufactureros. Barcelona es el centro de esta fuerza de acción y el grandioso depósito de las primeras materias. Cuanto mayor y más espaciosa sea la amplitud de su vecindario, tanto mayor será proporcionalmente el progreso de las especulaciones industriales. Los establecimientos de vapor requieren vastas localidades. Restrinjidos ahora dentro de un círculo limitado, y ya casi demasiado reducido por el considerable aumento de la población, es indispensable para Barcelona un mayor ensanche, un nuevo campo en que circulen, a la par de aires saludables, activos jérmenes de vida social.¹⁶

La tasca tenia també un contingut polític, que és el que explica que es volgués començar pels murs de la Ciutadella, la fortalesa construïda després de la Guerra de Successió sobre els terrenys del barri de Ribera, dels quals es va desallotjar els veïns; una Ciutadella odiada pels barcelonins pel fet que havia estat un centre d'opressió i de terror des de la seva mateixa fundació.

L'enderrocament, que començava el matí del 26 d'octubre de 1841, va ser ràpidament aturat pel govern d'Espartero. Els membres d'un batalló de la milícia nacional barcelonina, de composició essencialment menestral, defensaven el que havien fet amb uns arguments que resulten prou interessants com a mostra

16. Pedro Felipe MONLAU (1841), *Abajo las murallas!!! Memoria sobre las ventajas que reportaría Barcelona, y especialmente su industria, de la demolición de las murallas que circuyen la Ciudad*, Barcelona, Imprenta del Constitucional, p. iv.

de la consciència històrica que es mantenia quan feia 125 anys de la derrota en la Guerra de Successió:

En cuanto al derribo de la Ciudadela, cualquiera que sea la calificación que se de a este acto, queremos haber tomado parte en él. Sí, la hemos tomado [...] porque quisimos devolver las propiedades que el más feroz de los despotismos arrebató del dominio de nuestros abuelos, sin otra indemnización que las escorribitantes contribuciones que les obligó a pagar para levantar aquellas terribles murallas, que impedían las reclamaciones de los únicos dueños, cuya mayor parte está embebida en las filas de esta milicia nacional; la hemos tomado porque es propiedad de éstos, y no de la nación el terreno que ocupa este alcázar de la tiranía, atendido que, siéndoles arrebatada por la fuerza y capricho de un tirano, no pudo perderse, sino interinamente [...], y, últimamente, la hemos tomado porque somos libres, porque somos catalanes.

La solidaritat interclassista amb el moviment popular es mantindria encara per un temps, durant el bombardeig de la ciutat per ordre d'Espartero i fins a la caiguda d'aquest. Seria aleshores quan, davant del programa de la revolució centralista de 1843, la gran burgesia s'espantaria i canviaria de bàndol. I ho limito a «gran burgesia», perquè el projecte «centralista» no havia nascut de la iniciativa popular ni dels sindicats de treballadors del tèxtil, sinó d'un sector burgès il·lustrat, del qual formaven part personatges que ens són pràcticament desconeguts, perquè la història no sol parlar dels perdedors. I en aquest cas concret els vencedors es van esforçar molt especialment a ocultar i deformar el sentit mateix d'una revolució amb un programa que encloïa propostes com les de la llibertat d'expressió i religiosa, la supressió dels governadors nomenats en favor de diputats provincials elegits, la reducció de l'exèrcit, la prohibició dels impostos sobre articles de primera necessitat, la supressió dels censos que no estiguessin justificats per un contracte o, entre moltes altres, l'establiment a Catalunya d'una residència on poguessin acollir-se «todos los trabajadores de las provincias catalanas inutilizados en los talleres o encanecidos en el trabajo».

Aquest programa, que va aconseguir un ampli suport popular, va horroritzar els liberals espanyols. El que més els irritava era justament el caràcter interclassista del suport que havia trobat entre una població que compartia unes preocupacions col·lectives que ells no entenien, perquè no corresponien a les seves percepcions, en un medi social menys desenvolupat, que es mostrava hostil a la industrialitza-

ció i a les seves conseqüències en el terreny de les relacions socials. Marliani,¹⁷ per exemple, dirà que «ninguna conmoción ha presentado los caracteres de inaudita barbarie en las masas populares, y de patente complicidad en las clases superiores». Això era justament el que els espantava, perquè no ho comprenien, i havien d'inventar-se que hi havia alguna obscura conspiració anarquista al darrere, perquè per ells aquesta era una causa «vacía de pensamiento».

Aquest temor, a més, el compartia la gran burgesia catalana de terratinents i d'industrials —els Bonaplata, els Dalmases o el marquès de Castellidosrius—, que no van vacil·lar a col·laborar en la repressió contra els centralistes, facilitant els recursos per a l'esclafament d'una revolta que començava a anar més enllà dels seus gustos. Com deia un dels testimonis reaccionaris de l'època, el que no podien acceptar era que els treballadors pretenguessin negociar el preu del seu treball i que la gent menuda volgués elegir els «seus» ajuntaments. «Abusando este pueblo ignorante de su fuerza y poder se convirtió luego en soberano despota. [...] ¡Desgraciado del pueblo cuyo gobierno condesciende o contemporiza los desvaríos de la [p]arte ruin!».

Aribau és una mostra de fins a quin punt de ceguesa política i de misèria moral podia dur el pànic per una revolució tan moderada com aquesta, en felicitar Prim, que va tornar a bombardejar Barcelona, com ho havia fet Espartero poc abans, amb versos que, per la seva grolleria, envileixen la seva memòria:

Caram, quina feina en feres
de aquells tontos malehïts
que bolen moure brunquina
quan volem estar tranquils!
Bona sumanta els donares
prop del Clot y de San-Martí,
[...] y a Sabadell l'altre dia
los casabas com conills
[...] Què faran los de la Junta
que's reyan de Monjuich?
[...] Demanar misericòrdia,
veurer si poden fugir,

17. Manuel MARLIANI (1870), *La regencia de D. Baldomero Espartero*, Madrid, Manuel Galiano, p. 394.

JOSEP FONTANA

més tu els trencaràs las cames
y el coll que's més expedit,
y amb un cop de puny ben ferm
y amb un renech ben biu,
hauràs salvat a la Reina,
hauràs salvat al país.

Està clar que «el país» que Aribau celebrava que s'hagués salvat no era el mateix que volien fer progressar els membres d'aquella milícia nacional, lliures i catalans, que s'havien apuntat a l'enderrocament de la muralla o els ciutadans il·lustrats que estaven al darrere del projecte centralista. No era més que la primera vegada que la nostra gran burgesia es refugiava, com faria tantes altres vegades després, en la protecció de l'exèrcit espanyol. Una defecció que el mateix Cambó, que sabia de què parlava, va qualificar molts anys més tard com «el pecat nefand» d'aquest país i que va definir amb aquestes paraules: «Els catalans a guanyar diners, i els castellans a governar».

Que en un futur immediat, a mesura que el projecte liberal espanyol aconseguia de quallar, aquests hereus no gaire il·lustrats de Capmany i Caresmar acabessin descobrint que s'havien enganyat (o que els havien enganyat) i que, en comptes d'una autèntica nació que els assegurés la participació en la política, no els oferien altra cosa que la subordinació a un estat centralitzat, amb una ficció de democràcia, és una altra qüestió, de la qual no em correspon parlar.

Perquè quan s'explica una mena d'història que diu que l'Estat espanyol del segle XIX era, almenys des de 1833, una democràcia parlamentària, s'obliden realitats com la que evidencia que la situació de Catalunya al llarg d'aquest temps va ser gairebé sempre la d'un territori que vivia en estat d'excepció, sotmès a un règim militar, sota les ordres del capità general, que en paraules de Mañé i Flaquer «es una especie de virrey que manda cuatro provincias, que dispone de 30.000 soldados y que tiene oprimida la autoridad civil».

Els fets de 1843, amb el fracàs d'un projecte de construcció d'una Espanya integradora, com la que volien els homes del programa centralista, i amb la traïció d'una gran burgesia que, en creure que els seus privilegis podien veure's afectats, no va dubtar en passar-se a l'enemic es repetiran tantes altres vegades en els segles XIX, XX i em temo que XXI que farien massa llarg qualsevol intent de catalogar-los.